

De beste arts is ook filosoof

Vertaling met inleiding

Clarine Rijpstra-van Daal
Gemeentelijk Gymnasium Hilversum / Universiteit Utrecht
c.m.rijpstra-vandaal@uu.nl

Teun Tieleman
Universiteit Utrecht
t.l.tieleman@uu.nl

Abstract

In what follows, Galen's tract *The Best Doctor is also a Philosopher* is presented, together with a Dutch translation. The text and translation are preceded by an introduction, which briefly discusses the historical context and Galen's aims and methods. Particular attention is paid to Galen's relation to his role model Hippocrates, his ideas on the correct methods for medicine, and the moral requirements satisfied by the good physician.

Keywords: Galen, ancient medicine, philosophy, Hippocrates, morality

1 Inleiding

In zijn 'auto-bibliografie' *Mijn eigen boeken* presenteert Galenus onder meer een kort overzicht van zijn commentaren op Hippocrates en enkele andere geschriften waarin hij ingaat op aspecten van de Hippocratische geneeskunde. Aan het eind van dit overzicht schrijft hij: 'Met betrekking tot Hippocrates is er een ander klein boekje, waarin ik aantoon dat de beste arts in alle opzichten ook filosoof is, en dit boekje wordt met een verkorte titel ook als volgt aangeduid: *Van Galenus, Hippocrates*' (XIX. 114 Kühn = IX. 14, p. 162.7–11 Boudon). Het traktaat waarnaar hij hier verwijst, is ons in de handschriften overgeleverd onder de titel *De beste arts is ook filosoof*. In wat volgt bieden wij een Nederlandse vertaling hiervan aan. Maar eerst

maken wij enkele opmerkingen die het werk voor de lezer situeren in de context van Galenus' denken en werk.

Galenus zag zijn ideaal van de filosofische arts belichaamd door de legendarische Hippocrates (ca 460–375/351 v.Chr.). Hij laat ons niet alleen zien dat de arts in feite de drie delen van de filosofie (natuurfilosofie, logica en ethiek) moet beheersen, maar dat wij dit ideaal ook gerealiseerd zien in Hippocrates. Vooral het Hippocratische werk *Luchten, wateren, plaatsen* speelde door zijn hoofd bij het uiteenzetten van deze boodschap. Uit dit geschrift laat hij het beeld oprijzen van Hippocrates als een weldoener die rondreist en juist arme gebieden bezoekt om zijn zegenrijke werk te doen, die zelf sober, zo niet ascetisch, leeft en ongevoelig is voor de verlokkingen van het grote geld, een arts die zich toelegt op het vergroten van zijn intellectuele vaardigheden en de natuurlijke omgeving van elke stad betreft bij zijn diagnoses van ziektebeelden. Het is een beeld dat Galenus voorhoudt aan de medische stand van zijn eigen tijd, die volgens hem bij lange na niet aan deze hoge Hippocratische standaard voldoet – ook al beroepen de artsen in kwestie zich vaak wel op Hippocrates.

Hippocrates was geen filosoof, niet bij de Grieken en ook niet vanuit hedendaags gezichtspunt. Galenus projecteert een ideaal op hem dat onvermijdelijk gepaard gaat met (soms grove) vertekeningen van de historische realiteit. Maar het is ook niet het geval dat filosofie en geneeskunde geheel los van elkaar stonden, integendeel. Om te beginnen delen ze hun oorsprong in een bepaalde, 'rationele' benadering van de natuur, inclusief de mens met zijn gezondheid en ziekten. Wij mensen zijn onderhevig aan dezelfde natuurwetten als de hele wereld waarin wij leven. De vroegste Hippocratische artsen werkten op basis van de waarneming van regelmatige, natuurlijke processen, die zij in een theoretisch model oorzakelijk proberen te verklaren. Denk aan de vier elementaire kwaliteiten, het droge, natte, hete en koude. Die benadering hebben zij gemeen met de vroegste Griekse denkers die wij natuurfilosofen noemen. De filosofie en de geneeskunde ontwikkelden zich weliswaar tot zelfstandige disciplines met elk een eigen traditie, maar bleven verwikkeld in een voortdurende dialoog, waarbij allerlei vormen van interactie en kruisbestuiving optraden. Plato, door Galenus gezien als de grootste filosoof, prijst in zijn *Phaedrus* (270c-d) Hippocrates om zijn methode bij de studie van het lichaam, een voor Galenus belangrijke getuigenis in een van zijn (mede daarom) favoriete dialogen.¹ Aristoteles

1 Over Galenus en de *Phaedrus* zie Tieleman (2020: m.n. 28-32) over *Phaedrus* 270c-d en de daar aan Hippocrates toegeschreven methode. In *Protagoras* 311b-c verwijst Plato ook naar Hippocrates als lid van de familie der Asclepiaden en een beroemd arts van Kos, die wordt

wijst op de overlap tussen filosofie en geneeskunde: filosofen besteden in hun werken aandacht aan gezondheid en ziekte (denk bijvoorbeeld aan Plato in de *Timaeus*, een andere voor Galenus belangrijke dialoog), terwijl de meer verfijnde artsen uitgaan van de principes van de natuurfilosofie.² Aristoteles' eigen wetenschapsleer en biologie waren van invloed op artsen als Diocles van Carystus en Praxagoras van Cos (beiden 4^e eeuw v.Chr.). Hetzelfde geldt voor Herophilus van Chalcedon, die in de eerste helft van de 3^e eeuw v. Chr. actief was in Alexandrië en grote ontdekkingen op zijn naam bracht zoals die van het zenuwstelsel, dankzij een korte periode waarin anatomisch onderzoek op menselijke lichamen toegestaan was.³ Tegelijkertijd bleven de filosofen geïnteresseerd in de geneeskunde. Plato en Aristoteles hadden de filosofie en de geneeskunde al vaak met elkaar vergeleken; de filosofen van de Hellenistische periode modelleerden hun hele missie naar de geneeskunde: de filosoof was de arts van de ziel, die zich bediende van therapeutische argumenten, maar ook van praktische adviezen. Deze adviezen sloten aan bij de behoeften en het karakter van personen die zich tot hen wendden met levensvragen en mentale problemen: de therapie van de affecten of emoties (παθή) van de ziel.⁴

Wanneer wij ons dan richten op Galenus is het goed ons bewust te zijn van deze voorgeschiedenis. Hoe eigenzinnig of idiosyncratisch Galenus soms kan lijken (en zijn!), zijn positie wordt wel begrijpelijker, en blijkt minder geïsoleerd, in het licht van deze historische achtergrond. Galenus is trouwens de laatste om zichzelf voor te doen als grondlegger van iets compleet nieuws: ook hij wil zich presenteren als iemand die in een eerbiedwaardige traditie staat die begint bij Hippocrates en Plato. Maar als hij zichzelf zo voorziet van een respectabele filosofische en wetenschappelijke stamboom, wil dat nog niet zeggen dat dit slechts een vorm van windowdressing is. Filosofie is niet alleen maar een woord voor intellectueel zijn en een goede opleiding hebben genoten, of een manier om de wetenschappelijke en sociale status van de arts en de geneeskunde op te krikken. Galenus is oprecht wanneer hij het belang van een gedegen opleiding in zowel filosofie als geneeskunde benadrukt. Dit vormt de ideale voorbereiding op een hoge roeping, namelijk ons welzijn, zowel psychisch als lichamelijk, zoveel mogelijk te bevorderen. Zijn optreden

betaald voor zijn diensten, maar zegt niets over de aard of betekenis van diens geneeskunde. Galenus noemt deze passage dan ook niet. Mogelijk ligt ook het onderwerp 'geld' gevoelig: hij staat kritisch tegenover de vermeende geldzucht van vele artsen, zie *De beste arts is ook filosoof* I. 61 Kühn = p. 291.17-21 Boudon-Millot (2007).

2 *Over zintuiglijke waarneming* 436a17-b2; *Over ademhaling* 480b22-31. Cf. Van der Eijk (1995).

3 Tieleman (2018c).

4 Cf. Nussbaum (1994); Tieleman (2018a); Tieleman (2018b).

is dus gedreven door een humanitair ideaal. Galenus wilde goed doen en zag de geneeskunde als een betere manier daartoe dan bijvoorbeeld een politieke of bestuurlijke loopbaan.⁵

Voor Galenus is arts te zijn een roeping en iets heel persoonlijks. Zo vertelt hij dat zijn geliefde vader Nicon, architect en grootgrondbezitter, hem eerst filosofie liet studeren bij vertegenwoordigers van de vier grote scholen (Platonisme, Aristotelisme, Stoa en Epicurisme), maar dat hij, toen Galenus zestien jaar oud was, door de god Asclepius door middel van heldere dromen (dat wil zeggen, dromen die geen uitleg behoeften) werd aangespoord om Galenus ook te laten opleiden tot arts.⁶ Vanaf dat moment combineerde Galenus geneeskunde en filosofie. Dit had gevolgen voor zijn ideeën over de status van de geneeskunde, maar ook voor zijn ideeën over haar methode. Galenus was een ‘rationalistische’ arts, die anatomisch onderzoek onontbeerlijk achtte, maar ook meende dat de menselijke rede in staat is op grond van waarneembare aanwijzingen gevolgtrekkingen te maken over niet-waarneembare oorzaken. Zo ontwikkelt men een theoretisch model, dat wil zeggen een fysiologie, die op haar beurt fundamenteel is voor de klinische geneeskunde: alleen indien wij de werking van het gezonde organisme begrijpen, kunnen wij bij ziekte de juiste stappen zetten naar herstel. Naast de rede is de ervaring een grondbegrip bij Galenus. Ervaring in alledaagse zin is fundamenteel, maar het begrip omvat ook ‘technische’ en gespecialiseerde vormen zoals dissecties en anatomische experimenten, die veel training en opleiding vereisen (zie het artikel van Clarine Rijpstra-van Daal in dit nummer). Veel hiervan gaat terug op het werk van Herophilus, en dus de Hellenistische periode, maar Galenus deinst er niet voor terug ook aan Hippocrates en zijn kring al anatomisch onderzoek toe te schrijven.⁷

Aan de kant van de rede zien wij dan ook dat Galenus vertrouwen heeft in haar vermogen om evidente waarheden als zodanig te aanvaarden, waarheden die de basis vormen van al ons kennen. Daarnaast kent ook de rede gespecialiseerde procedures, waaraan Galenus, ook herhaaldelijk in *De beste arts is ook filosoof*, refereert als ‘de logische theorie’. Het gaat hier om een tamelijk ruim begrip, dat niet alleen logica in de hedendaagse zin en zeker niet alleen symbolische logica omvat, maar een bundeling van methodes of procedures betreft, waarvan de conceptuele analyse, ofwel

5 Zie *De beste arts is ook filosoof* I. 57 Kühn = p. 288.3-6 Boudon (εὐεργεσίας ἀνθρώπων), *De opvattingen van Hippocrates en Plato* 9.5.4, 9.5.6 (= p. 564.23, 26 De Lacy: φιλανθρωπία); over de onmogelijkheid om via de politiek iets goeds voor de mensen te doen: *Vrij zijn van verdriet* 64, p.20.10–14 Boudon-Jouanna-Pietrobelli.

6 *De leesvolgorde van mijn boeken* XIX. 59 Kühn = p.100.2–4 Boudon.

7 Galenus, *De anatomie in de praktijk* II. 280–282 Kühn, met Tieleman (2018c: 337).

onderscheiding (*diaeresis*), een van de belangrijkste is: het vermogen om de mogelijke opties in een bepaalde kwestie zuiver en volledig te onderscheiden en zo een dialectisch debat te openen.⁸ Maar het kan ook gaan om het onderscheid tussen verschillende ziektebeelden of de kenmerken van een bepaald orgaan.⁹ Buitengewoon interessant is de overtuiging die hieraan ten grondslag ligt, namelijk dat methodisch werkende wetenschappers de natuur niet blanco waarnemen of ervaren, maar benaderen met bepaalde *vragen*, die gebaseerd zijn op dit soort logische onderscheidingen. Logische training is dus essentieel.

Hetzelfde geldt voor een juist begrip van de structuur van de natuurlijke werkelijkheid. Galenus onderscheidt drie niveaus: (1) elementen (aarde, water, vuur en lucht), (2) uniforme substanties (vles, bot, haar) en (3) organen (hart, hand etc.). De beroemde, door Galenus aan Hippocrates toegeschreven, vier lichaamsvochten (zwarte en gele gal, slijm en bloed)¹⁰ worden tussen de elementen en de uniforme delen gesitueerd. Ook dit vereist veel studie, die op haar beurt de juiste instelling vereist, namelijk zelfdiscipline en doorzettingsvermogen.

Hiermee komt de ethiek in beeld. Het gaat Galenus niet alleen om deugden die gericht zijn op zelfontplooiing, ascese of het streven naar kennis. Zoals wij zagen, beschouwt Galenus menslievendheid als de juiste motivatie van de arts, die leidt tot een hardwerkend en sober leven.¹¹ Natuurlijk wordt die motivatie door hem weer geprojecteerd op zijn rolmodel Hippocrates.¹² Dit maakt *De beste arts is ook filosoof* tot een in hoge mate protreptisch geschrift, dat ons moet inspireren tot een loopbaan volgens het ideaal dat Galenus ons voorhoudt, een loopbaan die niet in het teken van eer of winstbejag staat, maar van kennis en menslievendheid.

8 Zie hierover Tieleman (2022).

9 *De beste arts is ook filosoof* I. 54 Kühn = 1.4, p. 285.5-7 Boudon.

10 Galenus baseert zich hierbij op het door hem als authentiek beschouwde Hippocratische geschrift *De menselijke natuur*, met name 4, VI. 38-40 L. (vgl. zijn *Commentaar op Hippocrates' De menselijke natuur* XV. 59-60 Kühn = p. 32.14-25 Mewaldt). Vanwege Galenus' invloed worden de vier *humores* tot op de dag van vandaag gezien als hoeksteen van de Hippocratische geneeskunde, hoewel andere Hippocratische geschriften het lichaam laten bestaan uit (deels) andere bestanddelen. Over Galenus' dominante rol in het vestigen van een bepaald Hippocrates-beeld, zie Nutton (2005).

11 Zie hierboven, n. 5 met tekst.

12 Opvallend genoeg zwijgt Galenus over de medisch-ethische (ook wel 'deontologisch' genoemde) werken die op Hippocrates' naam staan, zoals de befaamde *Eed*. In de Arabische traditie zijn fragmenten bewaard van een commentaar op de *Eed*, maar dit commentaar is waarschijnlijk niet van Galenus zelf, zie Jouanna (1997); Rosenthal (1956).

2 Over de vertaling.

Dit is, voor zover wij weten, de eerste vertaling van *De beste arts is ook filosoof* in het Nederlands, maar niet de eerste Nederlandse vertaling: de grote Erasmus was ons een kleine vijf eeuwen voor met zijn vertaling in het Latijn (1526).¹³ Erasmus baseerde zich op de eerste gedrukte uitgave van Galenus' verzameld werk in het Grieks, de zogenaamde *Editio Aldina*, Venetië 1525-1526. Toen hij zijn vertaling aan de Franse humanist Jacques Toussain stuurde, zei hij erbij dat hij nog nooit zo'n corrupte tekst had gezien als deze.¹⁴ Kühn's *Opera Omnia*-editie (Leipzig 1821-1833: I. 53-63) gaat terug op 16^e en 17^e-eeuwse edities en biedt evenmin een tekst die voldoet aan de standaarden van de hedendaagse editietechniek. Sindsdien verschenen moderne edities met een verbeterde tekst: Iwan von Müller gaf het werkje uit als een van de *Scripta Minora* van Galenus in de Teubner-reeks (deel 2, 1891), gevolgd door een editie van Ernst Wenkebach (1933). Van recenter datum (2007) is de editie van Véronique Boudon-Millot in het eerste deel van de Budé-reeks van Galenus' complete werk (nog onvoltooid). Boudon heeft nieuw onderzoek naar de manuscripten gedaan en kon ook profiteren van de inmiddels toegankelijk geworden Arabische traditie. Wij baseren ons op Boudon, maar met een open oog voor (overigens meestal ook door Boudon vermelde) alternatieve keuzes van eerdere tekstbezorgers in die gevallen waar de handschriftentraditie niet eenduidig of anderszins problematisch is. In zulke gevallen maken wij onze keuzes ook duidelijk.

In het algemeen hebben we gestreefd naar een vertaling die Galenus' tekst getrouw en precies weergeeft, maar tegelijkertijd in goed leesbaar, hedendaags Nederlands gesteld is. Hoewel Galenus' Grieks transparant is, bleek deze dubbele opgave niet altijd gemakkelijk te realiseren. Een prettig leesbare tekst is gewenst, maar het zou jammer zijn als Galenus'

13 Zie *Opera Omnia* (deel 1.1, Brill 1969: 665-669). Behalve *De beste arts is ook filosoof* vertaalde Erasmus ook *De beste methode van onderwijs* (*De Optima Doctrina*) en *Aansporing tot de kunsten* (*Protrepticus*).

14 In een brief gedateerd op 16 mei 1526 schrijft hij: *Mitto ad te praeludium Galeni, qui totus Graecus prodiit ex Aldi officina, versum a nobis; conferes et iudicabis nuncubi recte divinaverimus. Nam plane divinandum erat: nihil adhuc vidi depravitus.* 'Ik stuur je mijn vertaling van het begin van Galenus, die geheel in het Grieks is verschenen bij uitgeverij Aldina; je zult [tekst en vertaling] vergelijken en oordelen of ik ergens terecht gissingen [*scil.* emendaties] heb aangebracht. Want gissingen waren duidelijk noodzakelijk: ik heb tot nu toe geen corruptere tekst gezien.' (Allen en Allen 1926: 346). Op 5 oktober 1525 schrijft Erasmus aan Gian Francesco Torresani, een zwager van de uitgever Aldus, over deze toen op handen zijnde *editio princeps*: *Galenus vehementer expectatur ab eruditibus* 'De geleerden kijken reikhalzend uit naar de Galenus.' Allen en Allen 1926: 193). Over Erasmus' kritiek op de Aldina zie verder Perilli (2012).

woordspelingen, ironie en sarcasme onder het tapijt verdwijnen. We hebben dan ook een poging gedaan ook zulke kenmerken van het origineel weer te geven, met behoud van een zo groot mogelijke leesbaarheid. In hoeverre wij in onze opzet geslaagd zijn, daarover laten wij het oordeel graag aan de lezer!

3 Vertaling en Griekse tekst

Caput 1

(Kühn, vol. I. 53) De kwaal van veel atleten is dat zij wel winnaar op de Olympische spelen willen worden, maar zich erop toeleggen helemaal niets te doen om dit doel te bereiken. Iets dergelijks is ook kenmerkend voor het gros van de artsen. Want zij prijzen Hippocrates en beschouwen hem als eerste van alle artsen, maar zich inspannen om op een met hem vergelijkbaar niveau te komen... ze doen alles liever dan dát. Hippocrates zegt immers dat de astronomie een zeer aanzienlijke bijdrage levert aan de geneeskunde (54), evenals natuurlijk de geometrie die daar noodzakelijkerwijs aan vooraf gaat.¹⁵ Die artsen beoefenen niet alleen zelf geen van beide,¹⁶ maar ze bekritisieren ook degenen die zich wel hiermee bezighouden.

Verder acht Hippocrates het belangrijk om de natuur van het lichaam precies te leren kennen, waarbij hij benadrukt dat deze het beginpunt is van de hele medische wetenschap; maar deze artsen zijn ook wat dat betreft zo fanatiek dat ze onwetend zijn van niet alleen de essentie van elk van de lichaamsdelen of hun vorm of vervlechting of samenhang met de ernaast gelegen delen, maar zelfs hun locatie niet weten. Bovendien heeft

15 Galenus verwijst hier naar een passage in het geschrift *Luchten, wateren, plaatsen* (*De Aeris, Aquis, Locis*), II.3, p. 189.11-12 Jouanna = II, 14 Littré. Volgens de Hippocratische auteur (tweede helft van de 5e eeuw v.Chr.) zijn de seizoenen en de bewegingen van de hemellichamen van invloed zijn op de toestand van het lichaam. De studie hiervan maakt dan ook deel uit van de geneeskunde. Maar hij verwijst niet naar de geometrie. Dit is een gevolgtrekking voor rekening van Galenus. In feite kreeg de astronomie pas in de Hellenistische tijd een stevige geometrische basis. Galenus ziet geometrie zoals die met name door Euclides was uiteengezet als een model van wetenschappelijk redeneren, dat hij kon combineren met de Aristotelische wetenschapsleer, dat wil zeggen kennis als axiomatisch-deductief systeem van waarheden: *Mijn eigen boeken* XIV. 1-8, pp.164.1-165.23 Boudon = XIX. 116-117 Kühn, *De diagnose en behandeling van de aandoeningen eigen aan ieders ziel* 8.5-6, p. 28.19-25 = V. 42 Kühn. Over het beroep op de geometrische methode bij Galenus en andere antieke denkers vgl. Menn (2003: 141-191). Galenus beschouwde *Luchten, wateren, plaatsen* als authentiek Hippocratisch en schreef er een commentaar op dat alleen in Arabische vertaling is overgeleverd en binnenkort wordt gepubliceerd in een editie door de Arabist en Galenist Strohmaier.

16 Noot bij Griekse tekst: Boudon heeft de onzijdige vorm οὐδετέρον op grond van de handschriften L en M zonder wezenlijk verschil in betekenis.

Hippocrates gezegd dat het artsen overkomt de behandeldoelen te missen doordat ze ziekten niet weten te onderscheiden naar soorten en klassen en spoort hij ons aan ons te trainen in de logische theorie.¹⁷ De artsen van tegenwoordig zijn er zover van verwijderd daarin geoefend te zijn dat ze zelfs degenen die wel oefenen, verwijten zich met nutteloze dingen bezig te houden.

Volgens Hippocrates is het ook nodig veel zorg te besteden aan het van tevoren weten van de huidige, voorafgaande en toekomstige toestand van de patiënt;¹⁸ dat deel van het vak hebben die artsen zo serieus genomen (55) dat zij degene die een bloeding of zweten voorspelt een tovenaars en een sprookjesverteller noemen. Zo kunnen ze het met moeite verdragen dat iemand een andere¹⁹ prognose uitspreekt, maar helemaal nooit zouden zij de opzet voor leefregels baseren op wat het hoogtepunt van de ziekte zal zijn. Toch beveelt Hippocrates aan om op die manier leefregels te volgen.²⁰

Wat is er dan nog over dat zij van de man navolgen? In ieder geval niet zijn talent om zich uit te drukken; want ook daarin is hij succesvol, maar bij hen is het tegendeel het geval: je kunt velen van hen in één woord zelfs twee keer een fout zien maken – wat niet eens makkelijk is om je voor te stellen.

Caput 2

Daarom besloot ik de oorzaak te zoeken, welke die ook is, waardoor allen, hoewel ze Hippocrates bewonderen, noch zijn boeken lezen, noch, als dat al gebeurt, zijn teksten begrijpen, noch, als ook dat hun lukt, de theorie door praktische toepassing onder de knie krijgen, vanuit de wens om deze theorie zowel voor zichzelf bevestigd te zien als daaruit een routine te ontwikkelen.

Naar mijn ervaring komen alle successen voor de mensen dan ook tot stand (56) door hun wil en hun vermogen. Wie het aan een van deze twee ontbreekt mist onherroepelijk zijn doel. We zien bijvoorbeeld dat atleten ofwel door het ontbreken van fysieke aanleg ofwel door verwaarlozing van

17 Met name in Hippocrates, *Leefwijze bij acute ziekten* II. 224-376 L. Vgl. Galenus, *De opvattingen van Hippocrates en Plato*, IX 6.1-51, pp. 572.16-582.25 De Lacy (= V.761-773 Kühn). Galenus denkt ongetwijfeld ook aan de diaeretische methode zoals toegeschreven aan Hippocrates door Plato: zie *Phaedrus* 270c-d en de 'Inleiding' hierboven.

18 Zie Hippocrates, *Prognosticon* 1, II. 110 L.): 'Naar mijn mening legt de beste arts zich toe op de prognose. Immers, door de huidige en de vorige en de toekomstige toestand van zieken te voorzien en te voorspellen, en door gedetailleerd uiteen te zetten wat de patiënten achterwege laten, zal hij meer dan een ander vertrouwen inboezemen dat hij inzicht heeft in de toestand van zieke mensen, zodat de mensen zichzelf durven toe te vertrouwen aan de dokter' (vert. Tieleman).

19 Namelijk dan die van henzelf.

20 Hippocrates, *Aphorismen* I. 3-11 = IV. 464 L.

de training hun doel niet bereiken. Maar als iemand een fysiek waardig aan een winnaar heeft en een onberispelijke staat van training, hoe is het dan mogelijk dat hij niet vele wedstrijdkransen wint? Zijn dus de artsen van tegenwoordig mislukt op beide punten omdat ze in hun bagage noch capaciteiten hebben noch een noemenswaardige wil gericht op de beoefening van het vak, of hebben zij wel het een tot hun beschikking maar ontbreekt het hun aan het andere? Het lijkt mij niet logisch dat er niemand meer geboren wordt met voldoende mentale capaciteit om ontvankelijk te zijn voor een zo menslievend vak. Immers, de wereld van nu is als die van toen en noch is de volgorde van de seizoenen gewisseld, noch de omloop van de zon veranderd, noch heeft enig ander hemellichaam, vast of zwerwend, welke aanpassing dan ook ondergaan. Het is wél redelijk om aan te nemen dat er, door de slechte opvoeding van tegenwoordig (57) en doordat rijkdom in hoger aanzien staat dan deugd, niemand meer opstaat zoals Phidias onder de beeldhouwers of zoals Apelles onder de schilders of zoals Hippocrates onder de artsen.

Niettemin was het voor ons een groot voordeel dat wij later zijn geboren dan de oude meesters en de vakgebieden overnamen die zij naar een zeer hoog niveau hebben gebracht. Het was in elk geval zeer makkelijk om de dingen die Hippocrates in vele jaren heeft ontdekt in maar heel weinig jaren te leren en de resterende tijd van ons leven te besteden aan het ontdekken van de overgebleven zaken.

Maar het is niet mogelijk dat degene die rijkdom van meer waarde acht dan deugd en het vak niet geleerd heeft om weldoener te zijn voor mensen maar omwille van het geld, het doel daarvan bereikt; want anderen zullen eerder rijk zijn dan dat wij het doel van ons vak hebben bereikt. Het is namelijk niet haalbaar om tegelijkertijd bezig te zijn met geld verdienen én zich in een zo groot vak te bekwamen. Maar iemand die het ene hevig najaagt, kijkt onvermijdelijk neer op het andere. Kunnen wij dan iemand van onze tijdgenoten noemen die slechts ambieert (58) wat de noodzakelijke behoeften van het lichaam dient? Is er iemand die niet alleen met woorden vorm weet te geven aan de gedachte dat de natuurlijke limiet van de rijkdom ligt bij het niet hebben van honger, dorst en koude, maar die dit ook met daden duidelijk kan laten zien?

Caput 3

Als er dan een dergelijke arts bestaat, zal hij Artaxerxes en Perdicas minachten en zou hij de eerste nooit onder ogen komen, maar zal hij de ander genezen van de ziekte waaraan hij lijdt wanneer deze de kunst van

Hippocrates nodig heeft.²¹ Daarentegen zal hij het niet zijn plicht achten om de hele tijd bij hem te zijn, maar zal hij de arme mensen van Cranon en Thasus²² en in de andere stadjes behandelen; en hij zal Polybus²³ en de andere leerlingen van Hippocrates achterlaten voor de bewoners van Cos, maar zelf zal hij zich al rondzwervend op heel Griekenland richten;²⁴ want hij moet ook een en ander over de natuur van landstreken schrijven. Om dan de theoretische lessen ook door middel van ervaring te toetsen, is het absoluut nodig dat hij met eigen ogen steden ziet:²⁵ de stad die op het zuiden en die op het noorden gericht is en die op het oosten en die op het (59) westen; hij moet ook de stad zien die in een vallei ligt en die op een hoogte gelegen is, en de stad die gebruikmaakt van aangevoerd water en die water uit bronnen en regenwater put, evenals de stad die water uit meren en rivieren gebruikt. Daar komt bij dat hij goed moet opletten of er een stad is die te koud of te warm water gebruikt of water vervuild door soda of aluin of andere dergelijke stoffen. Verder moet hij ook een stad zien die naast een grote rivier ligt of naast een meer of in de buurt een berg of van de zee en hij moet al de overige aspecten opmerken, waarover Hippocrates

21 Galenus put uit de biografische traditie: de Perzische koning Artaxerxes I (regeerperiode 464-424) beloofde Hippocrates rijkdom en eerbewijzen als de grote arts bereid zou zijn te helpen bij de bestrijding van een pestepidemie die het leger had getroffen. Hippocrates sloeg het aanbod echter af, met als argument dat hij alles had wat nodig was om te leven: voedsel, kleding en een dak boven zijn hoofd (zie Hippocrates, *Brieven* 1-9; Soranus, *Leven van Hippocrates* 8; Plutarchus, *Leven van Cato Maior* 23.4; Stobaeus, *Bloemlezing* III. 13.51). Perdicas II, die Macedonië regeerde van ca 448 tot 413, werd volgens de biografische traditie door Hippocrates behandeld voor een verterende ziekte, die later liefdesverdriet bleek te zijn. De traditie portretteert Hippocrates als vertrouweling van Perdicas, maar Galenus geeft hier een eigen draai aan: Hippocrates behandelde Perdicas wel (als Griek?), maar deed dit met frisse tegenzin: vgl. de *Suda* s.v. Ἱπποκράτης, Tzetzes, *Chiliades* v. 967. Galenus' portret van Hippocrates als arts van vooral arme mensen is waarschijnlijk onhistorisch, zie de 'Inleiding' hierboven.

22 In de Hippocratische *Epidemieën* worden Cranon (in Thessalië) en vooral Thasus (in de noordelijke Egeïsche zee) genoemd als woonplaatsen van zieken. Deze worden evenwel nooit als arm beschreven.

23 Polybus gold als schoonzoon en leerling van Hippocrates, een traditie die door Galenus werd aanvaard; Galenus, *Moeizame ademhaling* IX. 420 Kühn, *De Vorming van Embryo's* IV. 653 Kühn. *Commentaar op Hippocrates' De menselijke natuur*, Prooemium p.8.19–29 = XV. 11–12 Kühn. Vgl. ps.Hippocrates, *Brief* 27, IX. 420 L.

24 'zal zich richten op' (vgl. LSJ s.v. ἐπέχω III.2) is onze vertaling van ἐφέξει, gegeven door alle goede MSS maar met een onzekere betekenis en daardoor aanleiding tot vele correcties; Boudon: 'parcourra'. Singer: 'will travel through' (maar dit lijkt alleen ἀλώμενος te vertalen). Zie Boudon, *Notes complémentaires* p. 304, n.3.

25 Voor deze uitspraak en wat volgt vgl. Hippocrates, *Luchten, wateren, plaatsen* 1-11 en vooral 1.3-4, pp.187–188 Jouanna = II. 12-13 L.

zelf ons heeft onderwezen.²⁶ Daarom moet degene die een arts van zo'n kaliber wil zijn, niet alleen geld verachten, maar ook uiterst werklustig zijn. Tevens is het onmogelijk dat iemand die te veel drinkt of te veel eet of die verslingerd is aan seks – kortom, iemand die slaaf is van z'n genitaliën en van zijn buik – houdt van hard werken. De ware arts, zo is dus gebleken, is een vriend van de matigheid evenals een metgezel van de waarheid.

Bovendien moet hij zich ook oefenen in de logische methode om te weten hoeveel ziektes er zijn in al hun soorten en klassen²⁷ (6o) en hoe bij elk daarvan een aanwijzing voor de behandeling verkregen moet worden. Diezelfde methode leert ons ook de specifieke natuur van het lichaam: zowel de natuur die bestaat uit de primaire elementen die geheel met elkaar vermengd zijn, als de natuur die bestaat uit de secundaire elementen, namelijk de waarneembare delen die ook uniform genoemd worden, en daarbij als derde de natuur die op het niveau van de organen ligt.²⁸ Maar ook onderwijst de logische methode wat de functie van elk van de genoemde delen voor het levend wezen is²⁹ en wat hun werking, omdat men ook deze dingen niet zonder zorgvuldige toetsing moet leren, maar daarover zekerheid moet bereiken door middel van bewijsvoering.³⁰

Wat schort er dan nog aan de arts die zich op een aan Hippocrates waardige wijze in diens kunst wil bekwamen, dat hij geen filosoof zou zijn? Want als het zijn plicht is om zich te trainen in de logische theorie om de natuur van het lichaam en de verschillen tussen ziektes en aanwijzingen voor behandelingen te ontdekken, en – teneinde deze dingen ijverig te blijven oefenen – om geld te minachten en matigheid te betrachten, dan beheerst hij reeds alle (6i) delen van de filosofie, namelijk logica, fysica en ethica. Wanneer hij dan neerkijkt op geld en matigheid nastreeft, dan is er geen reden om bang te zijn dat hij iets onrechtvaardigs doet. Want alle daden die mensen in strijd met de rechtvaardigheid durven te doen, doen ze door de prikkel van hebzucht of in de ban van plezier. Evenzo moet hij de andere deugden bezitten: want alle deugden volgen uit elkaar en het is

26 Zie vorige noot.

27 Galenus bedoelt hier de methode van diaeresis (begripsindeling of -analyse), zie de 'Inleiding' hierboven.

28 Zie hierboven, p. 463.

29 Galenus lijkt hier te denken aan een van zijn hoofdwerken, *Het nut van de lichaamsdelen* (*De Usu Partium, Περί χρείας μορίων*) in zeventien boeken, waarin hij nut en functie van elk orgaan in het menselijk lichaam beschrijft, met als motto dat God (of de Natuur) niets zonder reden of doel doet. Een nieuwe vertaling door J. Rocca is in voorbereiding als deel van de *Cambridge Galen Translation* serie.

30 De tekst is hier onzeker. Wij lezen πιστώσασθαι met Wenkebach (Boudon emendeert de tekst met het perfectum πεπισθώσθαι, maar biedt in haar vertaling dezelfde betekenis).

niet mogelijk voor iemand om wel één bepaalde deugd te bezitten, maar niet alle andere die er meteen op aansluiten, als het ware verbonden door één draad.³¹

Aangezien de filosofie voor artsen noodzakelijk is met het oog op de eerste fase van de studie en de meteen daarop aansluitende praktische oefening,³² is het voorts duidelijk dat wie in alle opzichten arts is, ook filosoof is. Immers, voor het feit dat artsen filosofie nodig hebben voor het goed uitoefenen van hun vak heeft iemand mijns inziens helemaal geen bewijs nodig wanneer hij dikwijls heeft gezien dat het niet de artsen maar de apothekers zijn die als grote graaiers de geneeskunde gebruiken voor het tegengestelde van wat zij vanuit haar eigen aard is. (62)

Caput 4

Of zul je nu nog twisten over woorden en kibbelen en onzin uitkramen door te beweren dat de arts beheerst en ingetogen is, en ongevoelig voor geld en rechtvaardig, maar geen filosoof? En door vol te houden dat hij de natuur van lichamen dient te kennen alsmede de werking van organen en het nut van de delen en de verschillen tussen ziektes en de aanwijzingen voor behandeling, maar niet getraind hoeft te zijn in de logische theorie?

Of zul je je schamen om een meningsverschil over termen te hebben, terwijl je de feiten hebt toegegeven? Het is dan beter dat je, weliswaar laat, nu dan toch bij zinnen komt en niet zoals een kraai of een raaf over klanken strijdt, maar dat je je druk maakt om de waarheid van de zaken zelf. Want je zou echt niet kunnen beweren dat iemand zonder onderwijs en training nooit een goede wever of schoenmaker zou kunnen worden, maar dat een persoon zich plotseling zal ontpoppen als rechtvaardig of beheerst of goed in bewijsvoering of knap in de natuurwetenschap zonder leraren gehad te hebben en zonder zichzelf te hebben getraind.

Welnu, als het ene eigen is aan een onbeschaamde vlerk en het andere aan iemand die niet over dingen maar over termen ruziet, moeten we liever de filosofie beoefenen als we werkelijk volgelingen van Hippocrates (63) zijn. En als we dat doen, verhindert niets ons om niet slechts gelijkwaardig aan hem, maar zelfs beter te worden, omdat we leren wat door hem goed is beschreven en dan het overige zelf ontdekken.

31 De eenheid van de deugd(en) is een van oorsprong Socratisch idee. Socrates was een van Galenus' helden, vooral om zijn ethiek.

32 Voor Galenus vormen μάθησις en ἀσκησις een koppel: nadat je iets hebt geleerd moet je oefenen, anders mis je een essentieel deel van het leerproces.

Γαληνού ὅτι ὁ ἄριστος καὶ φιλόσοφος

Caput 1

(Kühn 1821, I. 53) Οἶόν τι πεπόνθασιν οἱ πολλοὶ τῶν ἀθλητῶν ἐπιθυμοῦντες μὲν ὀλυμπιονίκαι γενέσθαι, μηδὲν δὲ πράττειν ὡς τούτου τυχεῖν ἐπιτηδεύοντες, τοιοῦτόν τι καὶ τοῖς πολλοῖς τῶν ἰατρῶν συμβέβηκεν· ἐπαινοῦσι μὲν γὰρ Ἴπποκράτην καὶ πρῶτον ἀπάντων ἡγούνται, γενέσθαι δὲ αὐτοὺς ἐν ὁμοίῳ ἐκείνῳ πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο πράττουσιν. Ὁ μὲν γὰρ οὐ μικρὰν μοῖραν εἰς ἰατρικὴν φησι συμβάλλεσθαι τὴν ἀστρονομίαν καὶ δηλονότι τὴν ταύτης ἡγουμένην ἐξ ἀνάγκης (54) γεωμετρίαν· οἱ δ' οὐ μόνον αὐτοὶ μετέρχονται τούτων οὐδετέραν ἀλλὰ καὶ τοῖς μετιοῦσι μέμφονται.

Καὶ μὲν δὴ καὶ φύσιν σώματος ὁ μὲν ἀκριβῶς ἀξιόγινώσκων ἀρχὴν εἶναι φάσκων αὐτὴν τοῦ κατ' ἰατρικὴν λόγου παντός· οἱ δ' οὕτω καὶ περὶ τούτων σπουδάζουσιν, ὥστ' οὐ μόνον ἐκάστου τῶν μορίων οὐσίαν ἢ πλοκὴν ἢ διάπλασιν ἢ μέγεθος ἢ τὴν πρὸς τὰ παρακείμενα κοινωνίαν ἀλλ' οὐδὲ τὴν θέσιν ἐπίστανται. Καὶ μὲν γε καὶ ὡς ἐκ τοῦ μὴ γινώσκων κατ' εἶδη τε καὶ γένη διαιρεῖσθαι τὰ νοσήματα συμβαίνει τοῖς ἰατροῖς ἀμαρτάνειν τῶν θεραπευτικῶν σκοπῶν, Ἴπποκράτει μὲν εἴρηται προτρέποντι τὴν λογικὴν ἡμᾶς ἐξασκεῖν θεωρίαν· οἱ δὲ νῦν ἰατροὶ τοσοῦτον ἀποδέουσιν ἡσκησθαι κατ' αὐτὴν, ὥστε καὶ τοῖς ἀσκούσιν ὡς ἄχρηστα μεταχειριζόμενοι ἐγκαλοῦσιν.

Οὕτω δὲ καὶ τοῦ προγινώσκων τὰ τε παρόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι τῷ κάμνοντι πολλὴν χρῆναι πεποιήσθαι πρόνοιαν Ἴπποκράτης φησίν· οἱ δὲ καὶ περὶ τοῦτο τὸ μέρος τῆς τέχνης ἐπὶ (55) τοσοῦτον ἐσπουδάκασιν, ὥστ' εἴ τις αἰμορραγίαν ἢ ἰδρώτα προείποι, γόητά τε καὶ παραδοξολόγον ἀποκαλοῦσιν· σχολῇ γὰρ ἂν οὕτω τᾶλλα προλέγοντός τις ἀνάσχοιτο, σχολῇ δ' ἂν ποτε τῆς διαίτης τὸ σχῆμα πρὸς τὴν μέλλουσαν ἔσσεσθαι τοῦ νοσήματος ἀκμὴν καταστήσαιτο, καὶ μὴν Ἴπποκράτης γε οὕτως διαιτᾶν κελεύει.

Τί δὴ οὖν ὑπόλοιπὸν ἐστίν, ὃ ζηλοῦσι τάνδρος; οὐ γὰρ δὴ τὴν γε τῆς ἐρμηνείας δεινότητα· τῷ μὲν γὰρ καὶ τοῦτο κατόρθωται, τοῖς δ' οὕτω τούναντίον, ὥστε πολλοὺς αὐτῶν ἰδεῖν ἐστὶ καθ' ἓν ὄνομα δις ἀμαρτάνοντας, ὃ μὴδ' ἐπινοῆσαι ῥάδιον.

Caput 2

Διόπερ ἔδοξέ μοι ζητῆσαι τὴν αἰτίαν ἣτις ποτ' ἐστὶ, δι' ἣν καίτοι θαυμάζοντες ἅπαντες τὸν ἄνδρα μὴτ' ἀναγινώσκουσιν αὐτοῦ τὰ συγγράμματα μὴτ', εἰ καὶ τοῦτο παρασταίη, συνίασιν τῶν λεγομένων ἢ, εἰ καὶ τοῦτο εὐτυχήσειαν, ἀσκήσει τὴν θεωρίαν ἐπεξέρχονται βεβαιώσασθαι τε καὶ εἰς ἕξιν ἀγαγεῖν βουλόμενοι.

Εὐρίσκω δὴ καὶ σύμπαντα <τὰ> κατορθούμενα (56) βουλήσει τε καὶ δυνάμει τοῖς ἀνθρώποις παραγινόμενα· θατέρου δ' αὐτῶν ἀτυχῆσαντι τὸ καὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ ἀναγκαῖον ἀποτυχεῖν. Αὐτίκα γέ τοι τοὺς ἀθλητὰς ἢ διὰ τὴν τοῦ σώματος ἀφύϊαν

ἢ διὰ τὴν τῆς ἀσκήσεως ἀμέλειαν ὀρώμεν ἀποτυγχάνοντας τοῦ τέλους ὅτῳ δ' ἂν καὶ ἡ τοῦ σώματος φύσις ἀξιόνομος ἦ καὶ τὰ τῆς ἀσκήσεως ἀμειμπτα, τίς μηχανῆ μὴ οὐ πολλοὺς ἀνελέσθαι τόνδε στεφανίτας ἀγῶνας; Ἄρ' οὖν ἐν ἀμφοτέροις οἱ νῦν ἰατροὶ δυστυχοῦσιν οὔτε δύναμιν οὔτε βούλησιν ἀξιόλογον ἐπιφερόμενοι περὶ τὴν τῆς τέχνης ἀσκησιν ἢ τὸ μὲν ἕτερον αὐτοῖς ὑπάρχει, θατέρου δ' ἀπολείπονται; Τὸ μὲν δὴ μὴδένα φύεσθαι δύναμιν ἔχοντα ψυχικὴν ἰκανὴν καταδέξασθαι τέχνην οὕτω φιλάνθρωπον οὐ μοι δοκεῖ λόγον ἔχειν ὁμοίου γε δὴ τοῦ κόσμου καὶ τότ' ὄντος καὶ νῦν καὶ μήτε τῶν ὠρῶν τῆς τάξεως ὑψηλαγγμένης μήτε τῆς ἡλιακῆς περιόδου μετακεκοσμημένης μήτ' ἄλλου τινὸς ἀστέρος ἢ ἀπλανοῦς ἢ πλανωμένου μεταβολὴν τινα ἐσχηκότος. Εὐλογον δὲ διὰ μοχθηρὰν τροφήν, ἣν οἱ νῦν (57) ἄνθρωποι τρέφονται, καὶ διὰ τὸ τὸν πλοῦτον ἀρετῆς εἶναι τιμιώτερον οὐθ' οἷος Φειδίας ἐν πλάσταις οὐθ' οἷος Ἀπελλῆς ἐν γραφεῦσιν οὐθ' οἷος Ἴπποκράτης ἐν ἰατροῖς ἔτι γίγνεσθαι τινα.

Καίτοι τό γε ὑστέροις τῶν παλαιῶν ἡμῖν γεγενῆσθαι καὶ τὸ τὰς τέχνας ὑπ' ἐκείνων ἐπὶ πλείστον προηγημένας παραλαμβάνειν οὐ σμικρὸν ἦν πλεονέκτημα. τὰ γοῦν ὑφ' Ἴπποκράτους εὐρημένα χρόνῳ παμπόλλῳ ῥᾶστον ἦν ἐν ὀλιγίστοις ἔτεσιν ἐκμαθόντας τῷ λοιπῷ χρόνῳ τοῦ βίου πρὸς τὴν τῶν λειπόντων εὐρεσιν καταχρήσασθαι.

Ἄλλ' οὐκ ἐνδέχεται πλοῦτον ἀρετῆς τιμιώτερον ὑποθέμενον καὶ τὴν τέχνην οὐκ εὐεργεσίας ἀνθρώπων ἔνεκεν ἀλλὰ χρηματισμοῦ μαθόντα τοῦ τέλους τοῦ κατ' αὐτὴν ἐφικέσθαι. φθάσουσί γὰρ ἕτεροι πλουτῆσαι πρὶν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῆς ἐξικέσθαι. οὐ γὰρ δὴ δυνατόν ἄμα χρηματίζεσθαι τε καὶ οὕτω μεγάλην ἐπασκεῖν τέχνην, ἀλλ' ἀνάγκη καταφρονῆσαι θατέρου τὸν ἐπὶ θάτερον ὀρμήσαντα σφοδρότερον. Ἄρ' οὖν ἔχομέν τινα τῶν νῦν ἀνθρώπων εἰπεῖν εἰς τοσοῦτον μόνον ἐφιέμενον χρημάτων κτήσεως, εἰς (58) ὅσον ὑπηρετεῖν ἐξ αὐτῶν ταῖς ἀναγκαίαις χρεῖαις τοῦ σώματος; ἔστι τις ὁ δυνάμενος οὐ μόνον λόγῳ πλάσασθαι ἀλλ' ἔργῳ διαδείξασθαι τοῦ κατὰ φύσιν πλοῦτου τὸν ὅρον ἄχρι τοῦ μὴ πεινῆν μὴ διψῆν μὴ ῥιγοῦν προϊόντα;

Caput 3

Καὶ μὴν εἴ τίς γε ἐστὶ τοιοῦτος, ὑπερόψεται μὲν Ἄρταξέρξου τε καὶ Περδίκκου καὶ τοῦ μὲν οὐδ' ἂν εἰς ὄψιν ἀφίκοιτό ποτε, τὸν δ' ἰάσεται μὲν νοσοῦντα νόσημα τῆς Ἴπποκράτους τέχνης δεόμενον, οὐ μὴν ἀξιώσει γε διὰ παντὸς συνείναι, θεραπεύσει δὲ τοὺς ἐν Κρανῶνι καὶ Θάσῳ καὶ ταῖς ἄλλαις πολίχναις πένητας ἀπολείψει δὲ Κῶις μὲν τοῖς πολίταις Πόλυβόν τε καὶ τοὺς ἄλλους μαθητάς, αὐτὸς δε πᾶσαν ἀλώμενος ἐφέξει τὴν Ἑλλάδα. χρὴ γὰρ αὐτὸν γράψαι τι καὶ περὶ φύσεως χωρίων. Ἴν' οὖν κρίνη τῇ πείρᾳ τὰ ἐκ λόγου διδαχθέντα, χρὴ πάντως αὐτὸν αὐτόπτην γενέσθαι πόλεων, τῆς πρὸς μεσημβρίαν ἐστραμμένης καὶ τῆς πρὸς ἄρκτον καὶ τῆς πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα καὶ τῆς πρὸς (59) δυσμᾶς, ἰδεῖν δὲ καὶ τὴν ἐν κοίλῳ κειμένην καὶ τὴν ἐφ' ὑψηλῷ καὶ τὴν ἐπακτοῖς ὕδασι χρωμένην καὶ τὴν πηγαίοις καὶ τὴν

ὄμβρῳ καὶ τὴν ἐκ λιμνῶν καὶ ποταμῶν, ἀμελήσαι δὲ καὶ [εἰ] μὴδ' εἴ τις ψυχροῖς ἄγαν ὕδασι μὴδ' εἴ τις θερμοῖς χρήται μὴδ' εἰ νιτρῶδεσι μὴδ' εἰ στυπτηριῶδεσιν ἢ τισιν ἑτέροις τοιούτοις, ἰδεῖν δὲ καὶ ποταμῶ μεγάλῳ πρόσοικον πόλιν καὶ λίμνην καὶ ὄρει καὶ θαλάττῃ καὶ τᾶλλα πάντα νοῆσαι, [καὶ] περὶ ὧν αὐτὸς ἡμᾶς ἐδίδαξεν. Ὡστ' οὐ μόνον ἀνάγκη χρημάτων καταφρονεῖν τὸν τοιοῦτον ἐσόμενον ἀλλὰ καὶ φιλόπονον ἐσχάτως ὑπάρχειν· καὶ μὴν οὐκ ἐνδέχεται φιλόπονον εἶναι τινα μεθυσκόμενον <ἢ> ἐμπιπλάμενον ἢ ἀφροδισίοις προσκείμενον ἢ συλλήβδην εἰπεῖν αἰδοίοις καὶ γαστρὶ δουλεύοντα. σωφροσύνης οὖν φίλος ὡσπερ γε καὶ ἀληθείας ἐταῖρος ὁ γ' ἀληθὴς ἰατρός ἐξεύρηται.

Καὶ μὲν δὴ καὶ <τὴν> λογικὴν μέθοδον ἀσκεῖν <χρῆ> χάριν τοῦ γινῶναι, πόσα τὰ πάντα κατ' εἶδη τε καὶ γένη (60) νοσήματα ὑπάρχει καὶ πῶς ἐφ' ἑκάστου ληπτέον ἔνδειξιν τινα ἰαμάτων. Ἡ δ' αὐτὴ μέθοδος ἦδε καὶ τὴν τοῦ σώματος αὐτὴν διδάσκει φύσιν, τὴν τ' ἐκ τῶν πρώτων στοιχείων, ἃ δι' ἀλλήλων ὄλα κέκραται, καὶ τὴν ἐκ τῶν δευτέρων, τῶν αἰσθητῶν, ἃ δὴ καὶ ὁμοιομερῆ προσαγορεύεται, καὶ τρίτην ἐπὶ ταύταις τὴν ἐκ τῶν ὀργανικῶν μορίων. Ἀλλὰ καὶ τίς ἢ χρεῖα τῷ ζῳῷ τῶν εἰρημένων ἐκάστου καὶ τίς ἢ ἐνέργεια, δεόν μανθάνειν καὶ ταῦτα μὴ ἀβασανίστως, ἀλλὰ μετὰ ἀποδείξεως πιστώσασθαι, πρὸς τῆς λογικῆς δῆπου διδάσκεται μεθόδου.

Τί δὴ οὖν ἔτι λείπεται πρὸς τὸ μὴ εἶναι φιλόσοφον τὸν ἰατρόν, ὃς ἂν Ἰπποκράτους ἀξίως ἀσκήσῃ τὴν τέχνην; εἰ γάρ, ἵνα μὲν ἐξεύρῃ φύσιν σώματος καὶ νοσημάτων διαφορὰς καὶ ἰαμάτων ἐνδείξεις, ἐν τῇ λογικῇ θεωρίᾳ γεγυμνάσθαι προσήκει, ἵνα δὲ φιλοπόνως τῇ τούτων ἀσκήσει παραμένῃ, χρημάτων τε καταφρονεῖν καὶ σωφροσύνην ἀσκεῖν, πάντα ἤδη τῆς φιλοσοφίας ἔχει (61) τὰ μέρη, τό τε λογικὸν καὶ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν. Οὐ γάρ δὴ δεός γε, μὴ χρημάτων καταφρονῶν καὶ σωφροσύνην ἀσκῶν ἀδικόν τι πράξῃ· πάντα γάρ, ἃ τολμῶσιν ἀδίκως ἄνθρωποι, φιλοχρηματίας ἀναπειθούσης ἢ γοητευούσης ἡδονῆς πράττουσιν. Οὕτω δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἀναγκαῖον ἔχειν αὐτόν· σύμπασαι γάρ ἀλλήλαις ἔπονται καὶ οὐχ οἷον τε μίαν ἠντινοῦν λαβόντι μὴ οὐχὶ καὶ τὰς ἄλλας ἀπάσας εὐθὺς ἀκολουθοῦσας ἔχειν ὡσπερ ἐκ μιᾶς μηρίνου δεδεμένας.

Καὶ μὴν εἴ γε πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς μάθησιν καὶ πρὸς τὴν ἐφεξῆς ἀσκήσιν ἀναγκαῖα τοῖς ἰατροῖς ἐστὶν ἡ φιλοσοφία, δῆλον ὡς, ὅστις ἂν ἰατρός ἦ πάντως, οὗτός ἐστι καὶ φιλόσοφος. Οὐδὲ γάρ οὐδ' ὅτι πρὸς τὸ χρῆσθαι καλῶς τῇ τέχνῃ φιλοσοφίας δεῖ τοῖς ἰατροῖς, ἀποδείξεως ἡγοῦμαι τινα χρῆζειν ἑωρακότα γε πολλάκις ὡς φαρμακεῖς εἰσιν, οὐκ ἰατροὶ καὶ χρώνται τῇ τέχνῃ πρὸς τοῦναντίον ἢ πέφυκεν οἱ φιλοχρήματοι.(62)

Caput 4

Πότερον οὖν ὑπὲρ ὀνομάτων ἔτι διενεχθήσῃ καὶ ληρήσεις ἐρίζων, ἐγκρατῆ μὲν καὶ σώφρονα καὶ χρημάτων κρείττονα καὶ δίκαιον ἀξίων εἶναι τὸν ἰατρόν, οὐ μὴν φιλόσοφόν γε, καὶ φύσιν <μὲν> γιγνώσκειν σωμάτων καὶ ἐνεργείας ὀργάνων καὶ

χρείας μορίων και διαφορὰς νοσημάτων και θεραπειῶν ἐνδείξεις, οὐ μὴν ἠσκήσθαι γε κατὰ τὴν λογικὴν θεωρίαν;

Ἦ τὰ πράγματα συγχωρήσας ὑπὲρ ὀνομάτων αἰδεσθήσῃ διαφέρεσθαι; Καὶ μὴν ὀψὲ μὲν, ἄμεινον δὲ νῦν γοῦν σωφρονήσαντά σε μὴ καθάπερ κολοῖον ἢ κόρακα περὶ φωνῶν ζυγομαχεῖν, ἀλλ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων σπουδάζειν τὴν ἀλήθειαν. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γ' ἂν ἔχοις εἰπεῖν, ὡς ὑφάντης μὲν τις ἢ σκυτοτόμος ἀγαθὸς ἄνευ μαθήσεώς τε καὶ ἀσκήσεως οὐκ ἂν ποτε γένοιτο, δίκαιος δὲ τις ἢ σώφρων ἢ ἀποδεικτικὸς ἢ δεινὸς περὶ φύσιν ἐξαιφνίδιον ἀναφανήσεται μήτε διδασκάλους χρησάμενος μήτ' αὐτὸς ἐπασκήσας ἑαυτόν.

Εἰ τοίνυν καὶ τοῦτ' ἀναίσχυντου καὶ θάτερον οὐ περὶ πραγμάτων ἐστὶν ἀλλ' ὑπὲρ ὀνομάτων (63) ἐρίζοντος, φιλοσοφητέον ἡμῖν εἶναι πρότερον, εἴπερ Ἴπποκράτους ἀληθῶς ἐσμεν ζηλωταί, καὶν τοῦτο ποιῶμεν, οὐδὲν κωλύει μὴ παραπλησίους ἀλλὰ καὶ βελτίους αὐτοῦ γενέσθαι μανθάνοντας μὲν ὅσα καλῶς ἐκείνῳ γέγραπται, τὰ λείποντα δ' αὐτοῦ ἐξευρίσκοντας.

Edities van Galenus, *De beste arts is ook filosoof*

Boudon-Millot, V. 2007. 'Que l'excellent médecin est aussi philosophe, texte établi, traduit et annoté', in V. Boudon-Millot, *Galien, Tome I*, Parijs, 235-314.

Kühn, C. G. 1821-1833. *Claudii Galeni opera Omnia*, Leipzig.

Müller, I. von. 1891. *Galenus Scripta Minora*. Deel 2, Lipsiae, 1-8 (editio minor); latere herdruk Amsterdam 1967.

Wenkebach, E. 1933. 'Der hippokratische Arzt als das Ideal Galens. Neue Textgestaltung seiner Schrift "Ὅτι ὁ ἀριστος ἰατρος καὶ φιλόσοφος"', *Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und Medizin*. Deel 3.4, 155-175.

Bibliografie

Allen, P.S. en H. M. Allen (eds). 1926. *Erasmus, Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, deel 4, Oxford.

Boudon-Millot, V., J. Jouanna en A. Pietrobelli. 2010. *Galien Tome IV. Ne pas se chagriner*, Parijs.

Eijk, P. J. van der. 1995. 'Aristotle on "distinguished physicians" and on the medical significance of dreams', in P. J. van der Eijk, H. F. J. Horstmannshoff, P. H. Schrijvers (eds), *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context*. Deel 2, Amsterdam en Atlanta, 447-459.

Jouanna, J. 1997. 'La lecture de l'éthique Hippocratique par Galien,' in H. Flashar en J. Jouanna (eds), *Médecine et morale dans l'Antiquité*, Genève, 211-253. Herdrukt

- als 'Galen's Reading of Hippocratic Ethics,' in J. Jouanna. 2012. *Greek Medicine from Hippocrates to Galen. Selected papers*, Leiden, 261-286.
- Keyser, P. en J. Scarborough (eds). 2018. *The Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*, Oxford.
- Menn, S. 2003. 'The Discourse on Method and the Tradition of Intellectual Autobiography,' in J. Miller en B. Inwood (eds), *Hellenistic and Early Modern Philosophy*, Cambridge, 141-191.
- Nussbaum, M. C. 1994. *The Therapy of Desire. Theory and practice in Hellenistic ethics*, Princeton en Oxford (met herdrukken; de editie van 2009 bevat een nieuwe inleiding).
- Nutton, V. 2005. 'The Fatal Embrace. Galen and the history of ancient medicine', *Science in Context* 18.1, 111-121.
- Perilli, L. 2012. 'A Risky Enterprise. The Aldine edition of Galen, the failures of the editors and the shadow of Erasmus of Rotterdam', *Early Science and Medicine* 17, 446-466.
- Rosenthal, F. 1956. 'An Ancient Commentary on the Hippocratic Oath', *Bulletin of the History of Medicine* 30, 52-87.
- Tieleman, T. 2018a. 'Epicurus and His Circle. Philosophy, medicine and the sciences', in P. Keyser en J. Scarborough (eds), 257-268.
- Tieleman, T. 2018b. 'Stoicism and the Natural World. Philosophy and science', in P. Keyser en J. Scarborough (eds), 677-698.
- Tieleman, T. 2018c. 'Medische innovatie in de Grieks-Romeinse wereld. De sectie op menselijke lichamen als praktijkgeval', *Lampas* 51, 325-339.
- Tieleman, T. 2020. 'Galen's Self-Understanding and the Platonic *Phaedrus*', in S. Delcomminette, P. D'Hoine en M.-A. Gavray (eds), *The Reception of Plato's Phaedrus from Antiquity to the Renaissance*, Berlijn, 25-39.
- Tieleman, T. 2022. 'Galen's Notion of Dialectic,' in R. J. Hankinson en M. Havrda (eds), *Galen's Epistemology. Experience, reason, and method in ancient medicine*, Cambridge.

Over de auteurs

Clarine Rijpstra-van Daal is docent Klassieke Talen aan het Gemeentelijk Gymnasium in Hilversum en promovenda aan de Universiteit Utrecht. Het promotieonderzoek over hoe Galenus dacht over onderwijs is mogelijk gemaakt door een promotiebeurs voor leraren van NWO. Haar interesses gaan voornamelijk uit naar onderwijs en wetenschap in de Oudheid.

Teun Tieleman is hoogleraar Antieke Filosofie en Geneeskunde aan de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek richt zich voornamelijk op Galenus en het Stoïcisme, op de wisselwerking tussen filosofie en geneeskunde en op de psychologie van de emoties in de Oudheid. Hij leidt het door NWO gesubsidieerde project *Human Nature: Medical and Philosophical Perspectives in the Work of Galen of Pergamum* (2015-2021) en is (mede-)trekker van het 'Zwaartekracht'-onderzoeksprogramma *Anchoring Innovation* (2018-2028). Andere interesses zijn de verhouding tussen geneeskunde en religie en met name het vroege Christendom.